

United States Holocaust Memorial Museum
Oral History Interview
Slovak Witnesses Documentation Project

United States Holocaust Memorial Museum

Rozhovor s Júliusom Pergerom

RG-50.688.0061.01.01

Dobry deň vám želáme.

Dobry deň.

Môžete sa nám prosím predstaviť?

Július Perger.

Kedy ste sa narodili?

Dvadsať šiesteho štvrtý dvadsať tri. Tisíc deväť sto dvadsať tri.

Kde ste sa narodili?

Narodil som sa v Kružlovskej Hute.

Kde... kde sa nachádza Kružlovská Huta?

To je pri Ba... z Bardejova je to na... na západ, či na... či na východ...? Neviem, či je to na západ, či na východ. Kružlov je tam dedina.

Hm. Takže...

Bolo to na ich... na ich pozemkoch sa postavila skláreň. To ešte bolo tesne pred prvou svetovou vojnou. No a ta skláreň pracovala až do... do roku tridsať tri, kedy prišiel tam krach potom, to krachovali tie podniky, viete? Ako v kapitalizme bývalo.

My sme sa pán Perger už spolu stretli, pred nejakým časom...

Áno.

A vy ste nám vtedy porozprávali o tom, čo ste zažili a čo ste videli v období Slovenského štátu a Druhej svetovej vojny. Rozprávali sme sa o tých židovských osudoch spolu.

Áno.

My sme dnes prišli za vami znovu, aby sme si tieto vaše spomienky, zážitky nahráli na videozáznam. Takže narodili ste sa v tej Kružlovskej Hute, hovoríte, to je neďaleko Kružlova. A Kružlov je obec, ktorá sa nachádza pri... pri Bardejove.

Áno, Kružlov je obec gréckokatolícka. A my sme boli... tam rímskokatolícki tam boli sami, aj evanjelici boli tam...

Hm.

A to je jediná obec, v ktorej sa nehovorilo nárečím, šarišsky, tam sa hovorilo tam všelijako po stredoslovensky, no tak čagano...

Hm. A aké národnosti tam žili?

No len...

Vo vašej obci?

Slovenská národnosť. V tej Kružlovskej Hute žili iba sklári. Fúkači... fúkači skla.

Hm. Žili tam aj nejakí židia?

Áno, bola tam jedna židovská rodina, to bola veľmi slušná rodina, a taká chudobnejšia.... Treba povedať aj meno? Volali sa Friedmannovci, Friedmann.

Hm.

Píše sa to „Friedmann,“ hej? No mali... tí rodičia mali tam deti tri či štyri. No bol Chaim, potom jedného volali Mojšiber, neviem, kto mu to také meno dal, potom bola jedna Marinča, to asi Maria, a druhá bola Pepča. Ju volali... oni ju volali Pepča. Tak to bola asi... neviem... Pepča? Pepina nejaká, alebo...? No a... ale toto nie dôležité, dôležité je to, čo som ja videl a zažil. Ja som...

Ale aj týchto ste asi vy poznali, tuto rodinu židovskú.

Áno.

Aké bolo...? Aké bolo ich zamestnanie? Čo robili?

Mali... mali taký obchodík biedny, nemali tam veľa tovaru toho... Čo môžem povedať o nich? No slušná rodina, tichá...

Chodili ste tam ku nim nakupovať, teda vaši rodičia?

Áno, chodili nakupovať, aj ja som chodil. Nakupovať k nim.

A s tými... tie deti, ktoré ste teraz pomenovali, boli staršie od vás, alebo vo vašom veku?

Staršie boli odo mňa, staršie.

O...?

Ja som bol vtedy chlapec ešte taký mladý, no a oni boli všetci starší, aj ten Chaim, to bol... Starší boli od mňa všetci...

Takže oni neboli nejakí vaši spolužiaci, alebo...?

Nie, nie.

Kamarátili ste sa?

Nie, lebo oni už boli starší.

Takže boli o hodne starší od vás?

O hodne starší, áno.

Hm, hm. Takže toto bola ta jedna židovská rodina, ktorá žila tam v tej Kružlovskej Hute...

Áno, a mali ten obchodík.

A aké boli vzťahy medzi ľuďmi, ako...?

Dobré.

Ako ľudia nazerali na tuto židovskú rodinu?

Oni boli takí, že keď niekto nemal peniaze, dali aj na borg to, a že potom to splácali na... dvakrát, trikrát, ako... ako mohli. No to boli sklári tam a ta skláraň potom prestala robiť. Prestala... skrachovala.

Hm. A ten majiteľ, čo bol, to boli Česi, oni utiekli do Čech, do Prahy... no... ja neviem, čo s nimi... čo sa s nimi potom stalo.

A vraveli ste, že ta Kružlovska Huta, že je poblíž... vlastne to bola taká osada...

Osada.

Osada, ktorá bola postavená na území obce Kružlov. Na ich pozemku.

Hej. A v Kružlove tiež žili nejaké židovské rodiny?

V Kružlove? Tam nie... nie, tam nebola židovská rodina.

A do školy základnej...?

Neviem o tom, že by tam bola.

Do školy základnej ste kam chodili?

Tam, v Kružlovskej Hute.

Tam bola škola?

Áno.

Hm.

No tých sklárov tam... to bolo viac, viete? V jednom... na jednom verkštate (*Werkstatt*)... to bolo... verkštat sa to volalo vtedy tam, neviem, ako sa to povie ani slovensky teraz, verkštat...

Dielna.

Ako?

Dielna.

No to nebola dielna, to bola skláraň jedna, bola okrúhla pec, asi tak o takého priemeru, ak toto. Možno trochu menšieho priemeru, a tam boli takzvané pernice.

Hm.

Pernice. Také... nie betónové, ale neviem, z čoho to bolo, čo znášalo... znášali vysokú teplotu. A tam potom ďalej, mimo tej budovy bol... bol... bola taká, sa schodmi išlo... dolu takými schodíkmi, a tam sa dávali... tam boli pece, dve pece. Tam sa dávali celé šajty.

Hm.

Viete, čo je to šajta?

Neviem, ale toto nie je tak úplne celkom témou nášho rozhovoru... To možno, keď sa budeme baviť o sklárskych nejakých veciach, tak to nám porozprávate.

Horúcim...

Ja by som sa chcela vrátiť k tomu... k tým vašim chlapčenským rokom a k tomu, čo vy ste zažili, keď ste chodili do školy.

Tak to chcem hovoriť o tom.

V období, keď vznikol Slovenský štát, kde ste žili?

No tam, v Kružlovskej Hute.

V Kružlovskej Hute.

Aj som...

A vtedy už ste... už ste boli vlastne taký mládenec...

Už som chodil do š... do učiteľského ústavu. V Prešove.

A tesne pred vznikom Slovenského štátu, kam ste chodili do školy?

Tam, bola ľudová škola.

Do šes...

Jednotriedka bola.

Do šesťnásti rokov ste chodili v Kružlovskej Hute do... do školy?

Do pätnástych. Áno.

Hm.

To ani ja som nechodil do pätnástych, z piateho ročníka som potom išiel do... do učiteľského ústavu. To sme robili prijímacie pohovory. Nie...! Mýlim sa. Najprv som išiel do meštianskej školy. A z me... meštianskou školu som skončil, štyri triedy, aj jednoročný učebný kurz bol, a odtiaľ som potom išiel do učiteľského ústavu.

A do tej meštianky ste kam chodili?

Tu v Bardejove.

Hm. Mali ste v tej meštianke nejakých židovských spolužiakov?

Mal. Mal som... Grunwald... potom... viete, čo? Som pozabúdal tie mena. Tu je jedna moja kolegyňa a ona bývala blízko nich, takže ona by to vedela povedať. Keby jej bolo, tak teda môžem k nej zaísť a vám to zistiť. Tie mena.

Minule ste nám spomínali toho Grunwalda spolužiaka, a potom Rosenwasser? Môže byť?

To nebol Rosenwasser, ale podobné meno. Ona ma opravila potom, ja som jej to hovoril, tej kolegyni bývalej. No to... to nič, no. Tak to myslím, že nie je dôležité, ale...

Prípadne možno si teda spomeniete ešte na nejakých ďalších... Dokedy ste... do koľkých rokov ste chodili do tej meštianky?

Štyri roky som tam chodil.

Od piatej... od piatej triedy...

Od piatej... od piatej.

Štyri roky. Takže do pätnásti, to je dobre? Dobre počítam?

Tri meštianskej školy, a potom bol jednoročný učebný kurz. Aj ten som skončil.

Hm.

Až potom som išiel do učiteľského ústavu.

A do toho učiteľského ústavu ste chodili do Prešova...

V Prešove, áno.

A to už bolo teda v období Slovenského štátu.

Áno, to už bolo...

Hm.

Áno, Slovenského štátu. V tridsiatom deviatom roku.

A ako si vy spomínate na vznik Slovenského štátu?

No... na vznik Slovenského štátu... viete, to je... to by bolo veľa... veľa hovorenia. My si spomíname v dobrom, my sme sa za Slovenského štátu oslobodili z pod Maďarov. A Maďari nás držali nakrátko veľmi. To všetko maďarčina išla, moja mama bola aj v Maďarsku, tam u sestrenici... no slúžila tam ako slúžka. Ale čo som chcel povedať ešte? No potom som išiel do toho učiteľského ústavu a tam... A teraz toto je hlavné – išiel som, v druhom ročníku to bolo, a to bolo asi... v štyridsiatom druhom roku to bolo. V tisíc deväťsto štyridsať dva som išiel domov pre bielizeň. Pre čistú bielizeň. A išiel som vlakom... vlakom sme chodili, autobus ani... neviem, či chodil do Prešova autobus.

Hm.

Vlak. A prídeme do toho... do Raslavíc, a tam sme videli, že stojí dlhý vlak. Nevedeli sme, čo to... čo sa tam robí. Tak ten náš vlak tam zastal, a potom tam vyše pol hodiny stál. Neviem, prečo tak dlho tam stál. A bolo to asi päť vozňov tam, vlak, ktorý bol otočený na Prešov. A my sme z Prešova išli tu. A plno ľudí... tam boli kôpky žien... a zišli sme dolu z toho vlaku... Všetko plakalo. Ženy si stále utierali tieto slzy... a tam bol taký jakot... no tí... tí židia, čo tam boli zavretí. Tam mal tam... povedali nám, ja som potom zišiel dolu, sme sa ich pýtali, mali tam iba jedno vedro na stolicu a jedno vedro na moč. Ale čo to bolo? Tam aj deti boli. Malé deti, to plakalo... Joj! To bolo čosi hrozné! Tak sme tam pobudli, ženy im tam nosili vodu vo fľašiach, a to boli tie dobytčie vagóny, v ktorých neboli záchody. Tak mali tam len tie dve vedra. No ale pre toľkých ľudí tam... To neuveriteľne... to čosi hrozné bolo.

A vy ste mohli vidieť, čo sa dialo vnútri v tých vagónoch?

Nie, nevideli sme nič. Len hore boli také otvory, tak im tam... ženy si podonášali také rebríčky všelijaké malé, čo mali pre kury... napríklad len doska bola, latky pozabíjané... a hore tými latkami sa driapali a držali sa toho vozňa... A tam im podávali vodu, ja viem... aj jedlo nejaké, pre deti napríklad, čaj. Chodili im... išli domov, blízko mali... bývali tam, stanice... Tak išli navarili čaj a priniesli čaj, im tam dávali.

Hm.

Ale toto bola najhroznejšia moja chvíľa.

Aj ste sa s niekým vnútri toho vagóna rozprával?

Ja som sa nerozprával tak osobne, lebo ja som bol dolu, ale tí, čo boli na tých rebríčkoch tam, tie ženy sa s nimi rozprávali.

Hm.

To plakali tí židia tam, to dačo... to sa nedá povedať toto.

A ako ste vedeli, že... že ľudia vo vnútri v tých vagónoch sú židia?

No to sa už hovorilo, že židov budú brať. To už sa verejne hovorilo. Že Hitler berie židov.

Hm.

A že ich berie do toho... na Ukrajinu, že tam im dá prácu, že tam budú robiť na poliach, lebo tam nemá kto robiť vraj. Vraj... no... ale nebolo to tak. Tam Hitler totiž keď ich... keď bral židov... On mal to nepremyslené, nevedel, čo s nimi bude robiť. On nevedel, čo si nimi, len ich bral a dával ich dokopy. A potom tam ich strieľali všelijako, plynovali, a to...

A vraveli ste, že tam bolo päť, alebo šesť tých vagónov? Čo ste videli?

Prosím?

V tých Raslaviciach, koľko tam bolo tých vagónov?

Päť vagónov.

Hm. Aj niekto aj do tých vagónov nastupoval, alebo ľudia mohli vyjsť von z tých vagónov...?

Nie, nie, nikto nenastupoval tam. Tam nepustili nikoho. Tie vagóny boli zamknuté.

A boli tam nejaké stráže s nimi?

Jeden nemecký vojak stál na... vpredu, tam ako je rušeň, a druhý vzadu stál. Jeden na jednej strane a druhý na druhej strane. Takže vidiel... vidiel, čo sa robí tam. Urieknuť odtiaľ nemohol nikto, to bolo vylúčené.

Hm. A podľa čoho ste vedeli, že to sú nemeckí vojaci?

Podľa uniformy. Mali uniformu nemeckú.

Hm. Iné stráže tam s nimi neboli, iba títo dvaja vojaci?

Iba títo dvaja vojaci. Oni viedli na...oni ich viedli do Prešova, a z Prešova potom pokračovali na sever do Poľska. Na Ukrajinu.

Toto ste sa od koho dozvedeli?

To tak sa rozprávalo vtedy tam. Všeobecne sa hovorilo, že ich berú na Ukrajinu, a že tam budú pracovať, lebo tam vraj nemá kto robiť na poliach. A že úrodná zem je tam. Ale to nebola pravda toto.

Tí nemeckí vojaci, ktorí tam boli, ktorí strážili... Ak niečo hovorili? Ako sa správali voči ľuďom?

Boli umiernení. Nerobil im nič, nechali ich nosiť tam... čaj chodili uvariť obyčajne, ale jedlo im tam nosili. Ale horem podávali im, také úzke okienka boli... Aj vo fľašiach vodu. Neboli... vtedy ešte nebola umelá hmota, takže len v takých sklenených fľašiach im tam podávali to.

Hm. Takže nebránili ľuďom, aby tam podali tým, ktorí boli vo vnútri v tých vagónoch, aby im tam niečo podali? Aby sa s nimi rozprávali? Tie stráže? Nebránili tým ženám, aby...?

Stráže boli iba jeden... jeden vojak nemecký na jednom konci, druhý na druhom konci. Pozerali, ale nerobili nič.

Hm.

Ale to boli starší nemeckí vojaci, že ja keď som prešiel kolem nich, ja som videl, že oni s tými... v tvári som im to čítal, že oni s tým nesúhlasili.

Hm.

Oni ich tam zobrali... už na front neboli súci, to boli nejaký dôchodcovia, alebo možno boli... Ja neviem.

Hm. A prečo tam ten vlak stál?

To neviem. My sme...

Nedozvedeli ste sa príčinu, že prečo tam zostal stáť?

Nie. Aj sme sa pýtali tam, ja som sa pýtal... on potom ten vlak išiel... Prišiel do Prešova a z Prešova potom to otočil na... do Poľska.

A ten vlak, na ktorom vy ste boli... vy ste išli z Prešova domov, hej?

Domov.

Ten váš vlak tam prečo stál?

Neviem.

To bola bežná stanica v Raslaviciach, tam sa vždy stálo? Alebo výnimočne zostal stáť vlak?

Nie, tam stavali vlaky.

Aha.

Vždy. Ale ja si myslím, že oni úmyselne nechali tam, aby im tí ľudia nejako pomohli, tým židom. Tie ženy... to tam hrozne plakalo. To všetko kobky také, všetko také smutné bolo.

Tie... a tie ženy, ktoré im pomáhali, to boli z Raslavíc, ako miestne?

Áno, z Raslavíc...

Miestne obyvateľky?

Miestne obyvateľstvo.

Hm. Aj ste počuli, že teda niečo hovorili o tej situácii? Že či tam ten vlak stál dlho, alebo či to nejako komentovali tie ženy? Nespomínate si, že by ste...? S niekým ste sa tam konkrétne rozprávali, s nejakou pani? Na...?

No s ľuďmi sme sa rozprávali. S tými ženami sme hovorili. Ja som sa potom dostal za riaditeľa tejto deväťročnej... deväťročnej školy. Tam do Raslavíc.

Hm.

Tak sme to spomínali potom to.

Tak ste to ešte potom... neskôr ste sa o tom bavili?

Áno.

A vtedy, keď ste boli teda pri tom vlaku na tej stanici, čo si spomínate, čo tie ženy hovorili? Čo sa dozvedeli tam od tých ľuďí v tých vagónoch?

No oni im hovorili... tí niektorí židia im tam hovorili, že ich zobrali násilne. Museli všetko nechať, lebo aj u nás, v tej našej dedine, kde bola skláraň, tak tiež tam ta rodina musela všetko nechať... A nič ani... nič im nedovolili zobrať, len nejaké jedlo, alebo čo... neviem.

Hm. Hm.

To také...

A táto situácia, ktorú ste videli v tých Raslaviciach, spomeniete si, že aká to bola ročná doba vtedy?

V jari to bolo, dvanásteho... alebo štrnásteho, už sa nepamätám presne, februára. A bolo... taký... taký krásny deň bol, že keď sme vyšli z toho... z Prešova, vidíme, na poliach plno ľuďí bolo. Pracovalo. Orali, siali...

Vo februári už sa sialo?

Dvanásteho...

Tak skoro?

Áno, tak skoro.

Hm.

Tak teplo bolo.

Zhruba asi ako dlho tam ten váš vlak stál na tej stanici?

No asi polhodinu.

A potom... to je celkom dosť dlho, len na takú bežnú zastávku.

My sme potom odišli a ten vlak sme nechali tam, ten vlak neviem, kedy potom išiel.

Takže potom vám prikázali, aby ste sa vrátili naspäť do... do tých vašich... do toho vášho vlaku? Lebo polhodinu to je...

Áno.

To nie je taká úplne bežná zastávka, hej?

No nie, to ich tak nechali... všetko z vlaku zišlo dole, tí... tí ľudia, čo tam cestovali, tak všetko bolo von.

Hm.

A potom museli to zháňať títo sprievodcovia.

Hm.

Že kto cestuje do Bardejova, lebo na Bardejov, tak... musel nastúpiť potom.

Takže sprievodcovia vám nakázali, aby ste nastúpili a váš vlak pokračoval ďalej?

Ďalej domov, áno.

Hm. Takže potom už ste nevideli, že čo sa stalo...?

Nie, potom nie...

S tým vlakom v tých Raslaviciach?

No ale...

Dialo ďalej?

Sme sa dozvedeli, potom aj ja som sa v Prešove dozvedel, že to šli do Poľska. Na Ukrajinu niekde.

Hm.

Ten vlak určite potom otočil a išiel do Poľska.

Hm.

Toto je... to viem stopercentne.

A vy ste potom teda išli domov, do tej Kružľovskej Huty?

Áno.

Hm.

Došiel som domov a moja mama sa pustila do plača, ale do takého plača, to si nejde predstaviť.

Prečo?

Bolo jej ľúto za nimi.

Za kým?

No za tými židmi, tam čo... že ich tak zobrali.

A ona... ona niekoho poznala, tam z toho vlaku?

Nie z vlaku, ale...

Čo to od vás?

Tí židia, čo boli u nás v Kružlovskej Hute.

Hm.

To boli... tam dobre nažívali s nimi, no tak prišiel tam niekto si pýtať droždie a nemala peniaze. Tak jej dali to droždie, ona potom doniesla, na výplatu, keď dostali. Kým bola výplata. To sa chudobne žilo, viete? To si nedovediete predstaviť. Tu... toto obdobie.

Hm.

To dnes to má mládež eldorádo. Všetko má, čo potrebuje.

Takže prišli ste, mama bola celá uplakaná, pretože zobrali tu židovskú rodinu z Kružlovskej Huty?

Áno, keď som prišiel domov, tak som našiel zasa skupinky žien, ešte boli stále na ceste. A rozprávali o tom a plakali.

A to sa stalo v ten istý deň, ako ich zobrali? V ten istý deň, ako vy ste videli ten vlak?

Áno. V ten istý deň.

Hm. Takže vy ste prišli a ta židovská rodina už tam nebola?

Už tam nebola.

Takže by ste nevideli, ako ich brali? Či to ste...

Brali... ale mi povedali, že ich brali na voz.

Hm.

Vtedy sa nechodilo autami, auta neboli, ani toľko aut nebolo. Boli ojedinelé... ojedinelé boli auta iba. No... u nás mal auto ten majiteľ tej sklárne.

Hm.

A to je staré auto, také ak kučky to boli. No dneska je všetko už moderné. Ale tie ženy tam postávali... ešte stále boli tam.

Hm.

Ja neviem, kedy sa naobedovali, či obedovali... či potom až jedli, ale...

Takže vaša mama vám porozprávala, že videla, ako zobrali tých Friedmannovcov, hej?

Áno.

A čo vám povedala o tom?

No že to... plakala.

Čo vám povedala o tej situácii? Ako ich zobrali? Ste sa s ňou o tom rozprávali?

Áno. Povedala mi. Oni ľudia sa zišli tam, keď ich brali na voz. Do... do voza keď ich brali. Niekedy sa chodilo vozom do Bardejova. Z Kružlovskej Huty.

Hm.

To sme objednali voz a to sme platili päť... päť korún. Vtedy boli koruny, päť korún. A niekedy sedem korún. Za jednu cestu, čo odviezli, to dvanásť kilometrov.

Hm.

Z Kružlovskej Huty dvanásť kilometrov do Bardejova.

A kto... kto tých Friedmannovcov zobral? To vám mama povedala? Kto ich zobral?

Áno. No kto ich...? ich len odovzdali. Odovzdali... tam na tom voze boli dvaja nejakí gardisti, alebo kto to bol... ja neviem. A oni ich prevzali.

Hm.

Oni ich zobrali do toho voza.

To boli gardisti z Kružlovskej Huty? Boli tam gardisti?

Ja... ja neviem už. Toto sa nepamätám presne.

A videli ste niekedy gardistov pri nejakej príležitosti?

Tak videl som tam... pochovalo ich... asi päť, šesť bolo.

Kde?

No tam v Kružlovskej Hute som videl, keď pochodovali. Neviem, mali nejakú schôdzku...

Hm.

Tak sa zišli tam, a potom spoločne išli. V dvojstupoch... v dvojstupoch.

Hm. Ako boli oblečení?

Normálne, iba v takých normálnych šatách.

V civi... v takých civilných šatách?

Áno.

A tak podľa čoho ste vedeli, že to boli gardisti?

Povedala mi mama mena, niektoré... tam.

Lebo niekde nám ľudia hovorili, že gardisti mali také svoje uniformy, že podľa toho sa to dalo poznať.

No to tak v mestách mali, v takých väčších dedinách. A toto bola iba osada. Tam...

A v uniformách gardistov ste nevideli niekde? V Prešove napríklad?

No videl. Videl, oni malé tmavé... tmavomodro šedé tie... obleky.

A v Prešove ste pri akej ich príležitosti videli?

Keď bola slávnosť nejaká, tak išla vojenská hudba... a za vojenskou hudbou pochodovali oni.

Hm.

Ale to ich nebolo veľa.

Koľko asi?

V Prešove, keď... tam, čo som videl, pochodovali... mohlo byť asi dvadsať.

Hm.

Možno takto.

Niekde nám ľudia spomínali aj to, že pri takýchto pochodoch, pri tých príležitostiach, slávnostiach a podobne, že tí gardisti mali také svoje piesne. Spomínate si na nejakú?

Á... počkajte... „Slováci sme od rodu, slovenskému národu...“ počkajte, počkajte, ja si spomeniem ešte. „Rež a rúbaj do krve, pokiaľ Slovák na Slovensku pánom nebude!“ Tak tak.. to len také úryvky.

Hm. A viete aj melódiu, pamätáte si?

Melódiu? „Slováci sme od rodu, nebudeme na škodu...“ počkajte... Úryvky také. „Rež a rúbaj do krve, nebude to po prvé, dokiaľ Slovák na Slovensku pánom nebude.“

Hm.

Toto sa pamätám. Ale málo si z toho už pamätám. Mňa... vtedy som bol chlapec, viete? Tak mňa tak politika nezaujímala. Viete, mladých ľudí...

Hej.

To nezaujímallo.

Tak nás zaujíma to, čo vy ste si zapamätali, čo ste videli...

Toto, áno.

Hej. Lebo napríklad niekde nám hovorili ľudia aj, že teda v tých časoch zrazu nastala taká hodne protižidovská propaganda. Ešte predtým, ako... ako židov odviezli. Spomínate si na nejaké také veci? Že by boli niekde nejaké oznamy, alebo nápisy? V Prešove, možno na nejakých obchodoch?

Taký plagát bol tam. Počkajte... Bol nejaký plagát o židoch, že vraj... že vraj sú nepriatelia... a nie Slovákov, ale tak všeobecne to bolo povedané tam. Skrátka urobili z tých židov nepriateľov. Ale všade ich ľudia ľutovali, všade ľudia plakali, najme ženy. To nie, že jeden deň, to potom možno aj... aj niekoľko týždňov. Stále sa stretávali a už o ničom nebola reč, iba... iba o tom.

Hm.

O tom, ako ich zobrali, všetko museli nechať tam, nič nemohli zobrať so sebou, tak len takú výživu, čo brali.

Hm.

A nejaké šatstvo.

Tam sa stretávali tie ženy u vás v Kružľovskej Hute, hej? A rozprávali sa o tej situácii?

Tam bol v prostriedku taký mostík, pod ten mostík tiekol taký potôčik malý... a... a tam sa stretávali aj chlapi, aj...

Hm. A vlastne tých, ktorých zobrali... vy ste boli pri tých stretnutiach, keď sa o tom ľudia rozprávali?

Áno.

Lebo tí, ktorých zobrali, to boli teda nejakí miestni, tam z tej Kružľovskej Huty, hej? Vráveli ste, že mama vám povedala, že to boli nejakí gardisti?

Jeden... jeden tam...

Miestni...

Bol... ale akí to boli? To oni už prišli, viete? To mali taký väčší voz... koňmo... kone to ľahali. Oni už zobrali v niektorých dedinách, tam na ten voz a týchto ešte tak doplnili.

Hm. A ako... ako sa ľudia potom v Kružľovskej Hute správali voči tým, ktorí tých židov odviezli? Tí ľudia, ktorí ľutovali tých židov, že teda toto sa nemalo stať?

To ľutoval každý.

Ale ako sa chovali voči tým, ktorí tých židov vlastne pomohli deportovať? Nespomínate si?

No že to nemali s nimi robiť také veci, že to... že to je...

Aj ste videli, že by to niekto povedal do očí tým... tým gardistom, ktorí tomu napomáhali?

No niektoré ženy... niektoré ženy boli také, čo... čo to aj povedali im. Bo skrátka boli proti tomu, každý bol... ja nepoznám... nepoznal som tam nikoho, čo by bol to schvaľoval, to také dačo. Bol tam jeden taký... taký, no, čo sa kýval, ako vietor fúkal.

Hm.

Trochu bol aj... ale že by bol robil niečo zle proti nim, alebo tak... neviem... To bola robotnícka obec toto, sklári...

A vy v Prešove, keď ste chodili do toho učiteľského ústavu... Hovorili ste, že od tisíc deväťsto tridsať deväť ste chodili v Prešove do učiteľského ústavu...

Áno.

Áno, dobre som si to zapamätala?

Štyri roky.

Tam ste nemali židovských študentov, židovských spolužiakov?

Už nie, to už bolo všetko zobraté.

Ani na začiatku, v tých prvých rokoch?

Ani v tých prvých rokoch už tam nebol ani jeden.

Hm. A na niek...

Zo židovských...

Na niektorých miestach nám ľudia vraveli, že ešte predtým, ako židov zobrali, tak že museli začať nosiť nejaké označenia.

Áno. Pásky tuná, žlté pásky také. Na... na rukáve.

To kde ste videli?

To som videl aj v Prešove, aj... aj doma som to videl. Hej, mali to aj doma u nás.

Tí Friedmannovci?

Áno.

Hm.

Tak oni nechodili vonku, tak... tak potom už boli väčšinou doma. Ono sa vedelo dopredu, že ich budú brať. Ono sa o tom hovorilo dopredu.

Kto o tom hovoril?

Ludia medzi sebou.

Hm.

Že ich... že ich budú brať niekde na Ukrajinu.

Hm. Vy ste to od koho počuli? Kto vám to povedal?

Joj, tak to vám... mi aj mama povedala, že to počula, potom aj z rodiny, som tam mal bratrancov dvoch, oni to povedali tiež mi, že ich budú brať.

Hm.

Aj brali ich potom, no.

A v Prešove tiež vlastne bolo veľa židov, čo nám...

Áno.

Teda ľudia hovorili pri iných rozhovoroch, ktoré tu robíme. Nevideli ste nejakú takú situáciu, ktorá sa týkala práve tých židovských osudov počas Slovenského štátu, možno nejaké zatýkanie, alebo nejakú takú situáciu, kde vám bolo jasné, že toto je niečo, čo súvisí s tými židovskými osudmi? Možno s nejakou židovskou propagandou?

Ako som prišiel do Prešova, to v tridsiatom deviatom roku bolo... Nepamätám, či boli ešte tam židia, či nie. V škole sme nemali nijakého žida.

Hm.

To viem... to viem presne, ale to v tridsiatom deviatom roku... Neviem si spomenúť, že v ktorom roku ich brali.

Hm. Na začiatku ste povedali, že ta situácia v tých Raslaviciach, že sa odohrala v roku tisíc deväťsto štyridsať dva.

Áno.

Je to možné?

Áno. Určite.

Hm.

V štyridsiatom druhom roku ich brali. Ja som bol v treťom ročníku učiteľského ústavu, som išiel si domov pre bielizeň. A tam sme našli ten vlak.

Hm.

Potom.

Takže v tom... ešte tých pár rokov predtým, ešte židia asi v Prešove boli... spomí... hovorili ste, že ste videli aj nejakých s tými označeniami...

No, s tými žltými označeniami.

Hm.

S páskami chodili.

Niekde nám aj ľudia hovorili, že videli také hanlivé napríklad nápisy, po domoch, po múroch napísané... Najme v mestách. Keď sme sa bavili, nebolo?

To nie...

Nespomínate si?

Ja som to...

Nespomínate si na takéto niečo?

Ja som toto nevidel. Možno, že boli nejakí takí vagabundi, takí, čo... chlapci, čo počuli, keď sa rozprávali rodičia o židoch... Ale boli aj také prípady, že tí židia zobrali. Totiž... zostali tu a cez celý Slovenský štát zostali tu.

Ste vedeli o nejakom takom prípade?

Áno.

V tých časoch ste vedeli?

V tých časoch nie, teraz som sa to dozvedel. Tu prišiel jeden doktor, lekár, býva v našom ústave.

Hm.

No a prišiel ku mňa, tak nemá s kým, hej, takto... Tak chodí ku mne, sedíme pri káve a debatujeme. A on mi povedal, že... že tam židia zostali, tá židovská rodina, ešte mi aj povedal meno, že Lajbo (*Leib, Low...?*) či Lajba...

Tuto z Bardejova?

Nie. To bolo... tuto smerom na Giraltovce, ak ideme. Za Kurimou.

Hm.

Aká je tam dedina...? Dediny...

Takže on vám porozprával, že v nejakej obci sa...

Tam zostali cez Slovenský štát.

Sa skrývali a sa...

Neskrývali sa.

Či boli tam, ostali žiť?

Nikto ich neudal.

Hm.

Nikto ich neudal.

Nikto ich neudal, hm...

A tam zostali. Sa nepohybovali tak voľne, hej... do Bardejova nechodili...

Hm.

Ale žili tam. A mal krčmu on tam, stále.

A čo sa stalo s Friedmannovcami, vrátil sa niekto z nich? Do Kružlovskej Huty?

Nie. Nikto.

A čo sa stalo s tým ich obchodom? Keď ich odviezli?

To likvidovali, ja neviem, kto to likvidoval, ako to bolo.

Vy ste tam už potom nemali obchod, v Kružlovskej Hute?

No mali sme obchod, tam potom bol jeden obchod kresťanský, no. Kresťania ho mali.

Hm.

Nie židi, ale Slováci, no.

Hm. A tesne potom, ak Friedmannovcov odviezli... lebo vy ste prišli v ten deň, keď ich zobrali preč.

Áno.

Ak som to dobre pochopila, hej?

Áno. Áno.

Čo sa tam dialo s tým obchodom?

Toto ja neviem, ja som potom odišiel do školy a neviem, čo to...

Niekde nám totiž ľudia hovorili, že boli aj také rabovačky, rabovanie židovských obchodov...

To je možné.

Židovského majetku...

To je možné.

Dialo sa to aj teda u vás v Hute? Mama vám nespomínala?

Neviem o tom.

Hm.

Mama by mi to bola povedala.

Hm.

Keby to bola pravda.

Alebo že či niekde inde ste nevideli, v Prešove napríklad, takúto situáciu? Že by ľudia vynášali z opustených domov, alebo z opustených bytov nejaké veci?

Je to možné, viete? Lebo v takej situácii, v takej trme-vrme, keď berú ľudí preč... A nikto nevie, že kam idú, kam ich... A čo s nimi budú robiť tam... Tak je to možné, že sa potom aj... aj takéto prípady vyskytli.

Ale nás teda zaujíma, že čo vy ste teda videli, s čím ste sa teda stretli v tom období, v tých časoch. Videli ste nejaké vykrádanie, alebo niečo takéto?

Nie. To som nevidel.

A tiež nám ľudia vraveli, že sa konali také výpredaje.

Možno, že...

Také licitácie.

Aj to je možné. Toto aj... toto som počul, vidíte. Ale...

Nestretli ste sa vtedy s tým?

Nie, to niekde inde. Na niektorých iných dedinách, alebo také dačo.

Ja by som urobila teraz krátku prestávku, aby som sa poradila, že či sú na vás ešte nejaké ďalšie otázky, aby som sa nepýtala iba sama.

Dobre.

...

Dobre, takže sme sa poradili a máme jednu otázku, ktorá by nás zaujímala, že vy ste nám tak veľmi podrobne a farbisto porozprávali o tom, čo ste videli v tých Raslaviciach

pri tom vlaku. A zaujímalo by nás, že či ste niekedy pri nejakej príležitosti o tomto sa rozprával napríklad s vašimi deťmi, alebo s vašimi vnúčatami.

Áno.

Pri akej príležitosti na to prišla reč?

Oni sa učili dejepis v škole... a keď prišli domov, sa pýtali na to.

Hm.

Moje dcéry sa pýtali, takto dve. Ta tretia sa nepýtala, ale tie dve sa pýtali na to, ako to bolo. Ja som im to všetko vyrozprával.

Hm. Takže mali záujem sa dozvedieť'...

Manželka nemala také skúsenosti, ne... nestretla sa... no tak v Raslaviciach, tam tiež bolo viac židovských rodín. Tak vede... vedela len to, že ich zobrali.

Hm.

Ale že kam idú, nevedela... No ale ešte nebola moja manželka, viete? Vtedy... Ja som sa ženíl až v päťdesiatom roku.

Hm. Takže tie vaše dcéry mali záujem sa dozvedieť, že ako... to, čo vy ste videli?

Učili sa v dejepise, tak ja som síce dejepis mal, učil... väčšinou slovenčinu, teda pripraviť žiačky a žiakov na prijímacie pohovory...

Hm.

Aby urobili, pravopis aby ovládali, rozbor vetný museli ovládať tam. Tak to bola taká dobrá robota.

A vnúčatám ste niekedy o tom porozprávali? O tom vašom zážitku? V Raslaviciach?

No...

Vnúčatám či ste o tom niekedy porozprávali?

No počkajte, jednej vnučke áno, ale tým... jej bratovi nie, on bol ešte malý vtedy... A rozprával som to aj druhej vnučke.

Hm.

No... inej dcéry.

Hm, hm.

Iná dcéra čo mala...

Hej, hej.

Tie dievča jedno. Tak jej som to tiež rozprával, ale tie to... len tak v krátkosti som jej povedal. Keď sa učila dejepis a mali tam takú podobnú látku.

Hm.

Učebnú.

Tak ste im doplnili toto učivo...

Áno.

Z toho... z tej vašej... z toho zážitku.

Doplnil som to.

Priameho, hej? Hm. Ďakujeme veľmi pekne za tento rozhovor, ďakujeme, že...

Prosím.

Že ste si našli čas a prišli ste medzi nás. Veľmi si to ceníme.

No... aj ja ďakujem za takú veľkú zhovievavosť, od vás...